Fehér VÁRtervező Kft.

8000 Székesfehérvár, Rába utca 22.
tel.: +36 70/385 0133
email: feterv@feterv.hu

CSŐSZ TELEPÜLÉSRENDEZÉSI ESZKÖZEINEK
TELJES FELÜLVIZSGÁLATA
TELEPÜLÉSSZERKEZETI TERV
HELYI ÉPÍTÉSI SZABÁLYZAT ÉS SZABÁLYOZÁSI TERV

TELEPÜLÉSI ÖRÖKSÉGVÉDELMI HATÁSTANULMÁNY

MEGBÍZÓ:
Csősz Község Önkormányzata
8122 Csősz, Bartók B. u. 8

FELELŐS TERVEZŐ:
Fehér Vártervező Kft.
8000 Székesfehérvár, Rába utca 22.

Tartalomjegyzék

I. TELEPÜLÉSVIZSGÁLATI MUNKARÉSZ ... 3
1. A település történelme ... 3
2. Településszerkezet történeti kialakulása, történeti településmag ... 7
3. Csősz műemléki értékeinek települési értéktára ... 8
4. A helyi építészeti örökség települési értékleltára – egyedi védelem ... 8
II. RÉGÉSZETI MUNKARÉSZ ... 9
1. ÖRÖKSÉGVÉDELMI VIZSGÁLAT ... 9
1.1 A település történeti leírása ... 9
1.2 A település régészeti örökségének felmérése ... 12
1.2.1 Az örökségvédelmi hatástanulmány régészeti munkarészének forrásai ... 12
1.2.2 Jogszabályi környezet ... 12
1.2.3 Régészeti lelőhelyek ... 15
2. A RENDEZÉS SORÁN TERVEZETT VÁLTOZTATÁSOK HATÁSELEMZÉSE A RÉGÉSZETI ÖRÖKSÉGRE ... 17
2.1 A területfelhasználási változások ismertetése ... 17
2.2 A változások hatása a régészeti örökségre ... 18
3. RÉGÉSZETI ÉRTÉKVÉDELMI TERV ... 19
4. ÖSSZEFOGLALÁS ... 20

I. TELEPÜLÉSVIZSGÁLATI MUNKARÉSZ

1. A település történelme

Székesfehérvártól délre mintegy 30 km-re fekvő, több utcás, szalagtelkes település a Nyugat-Mezőföld keleti részén, Tác és Soponya között. A község központi belterülete a Sárvízvölgy jobb partján fekszik, 133 méter tengerszínt feletti magasságban. Területe gyengén tagolt, a Sárvíz-völgy közel 2 km széles árkos süllyedésére terjed ki. A völgynek ez a mély fekvésű nyugati szegélye mintegy 100000 évvel ezelőtt alakult ki.

Nevét Cheyuz (1559), Chösz (1647), a XVII. század vége óta állandóan Csősz alakban írták, de nyilvánvalóan mindig Csősznek ejtették ki. Pesty helynévgyűjtése szerint olykor Csőszinek mondták. Neve a személynévként is előforduló magyar csősz főnévből keletkezett. Az Árpádkorban a csősznek királyi kikiáltó volt a jelentése. A királyi kikiáltók ispánja előkelő udvari méltóság volt. A magyar nyelvben a csősz főnév a felügyelő, rendőri szolga értelemmel bír.

Csősz az első katonai felmérés térképén
(forrás:mapire.eu)

A múlt században azonban a helyiség lakosai azt a mondát tudták, hogy 1600 körül, Márkus Péter Gömör megyéből Csőszre költözött. Másik helybeli monda szerint a közeli Nagylángpusztán egy csősz jól viselte magát, ezért az uraságtól ajándékba kapta Csősz pusztát, és azért nevezik a falut Csősznek. Nem lehetetlen, hogy ezek a magyarázatok inkább a helység tudóskodó jegyző-tanítójának elképzelései, s valószínűbb, ez a népi mondaalakulás érdekes jelensége, mely a későbbiekben már nem értett helységnév magyarázatára egész más történetet talál ki.

A legfontosabb dűlőnevek: Alsó- és Felső dűlő, Sárréti-dűlő, mely a Sárrétre támaszkodik, Nagy-Aszó, és Kis-Aszó. Ezek kb. félórányira nyúlnak hegyláncoktól környezve. A völgyben régebben nád termett, egy részén víz eredt, a lapályon és a községben folyt végig. Esős időben és hóolvadáskor még a múlt század közepén is folyt. E mélyedésben fekszik a Bagjahalom, melyet állítólag Boglya formája miatt neveztek így, a múlt században nádas vette körül. A Kerék-völgy vízállása az 1840-es években még olyan magas volt, hogy lovakkal úsztattak ott. 1860-ban már száraz, gyümölcsfákkal beültetett. Utcáit a múlt század közepén Alsó, Középső és Felső, valamint Templom utcának nevezték.

A középkori eredetű magyar falu a Sárvíz-völgyi megtelepedése (Kr.u. Xl-Xll. század) után még a XIII-XIV. században is magyar maradt. A magyar honfoglalás előtti római kori Kr.u. IV. századból való településre van biztos adat. Téglasírokat találtak, és egy római utat, amely a Gorsiumból (Tác) nyugat felé a Sárvízen (Nádor csatorna) átkelve a jobb parton halad dél felé, Sophiane irányában. Az út már a Kr.u. II. században használatban lehetett, amelyre a déli szomszédságban Kálozon előkerült leletek utalnak.

Csősz a második katonai felmérés térképén
(forrás:mapire.eu)

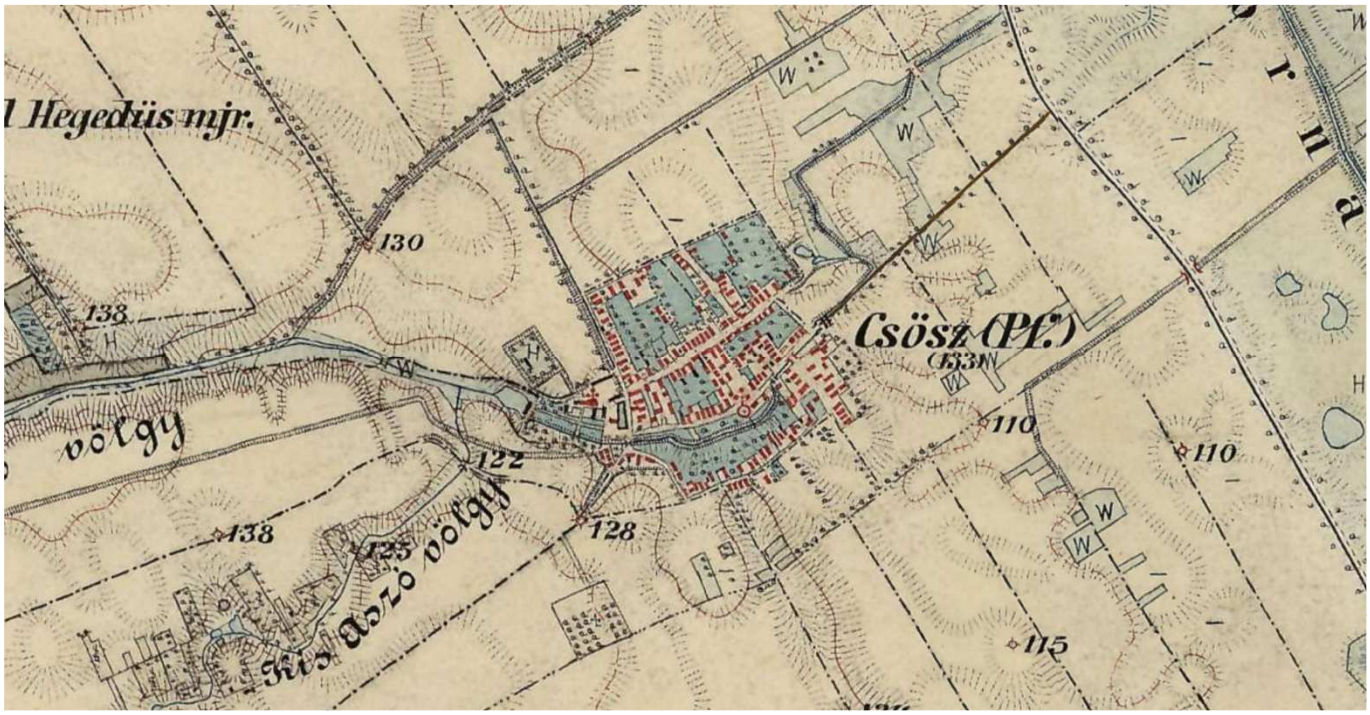

Csősz a harmadik katonai felmérés térképén
(forrás:mapire.eu)

A lakosság változásának számadatai a következők:

Év	Lélekszám	Év	Lélekszám	Év	Lélekszám
1870	1051	1930	1247	1990	997
1880	1036	1941	1237	2001	1036
1890	1002	1949	1305	2011	1015
1900	1064	1960	1309		
1910	1121	1970	1208		
1920	1186	1980	1149		

Első írott említése 1193-ból származik, ekkor lett a fehérvári keresztes lovagrendé. Az 1276. évi királyi adomány „terra ducalis" nevezi, azaz hercegi földnek, amely a Csősz falubeli királyi tárnokok és azok jobbágyainak földje.

Első írott említése 1193-ból származik, ekkor lett a fehérvári keresztes lovagrendé. Az 1276. évi királyi adomány „terra ducalis" nevezi, azaz hercegi földnek, amely a Csősz falubeli királyi tárnokok és azok jobbágyainak földje.

Úgy tűnik a birtokbaiktatási oklevélből, hogy az adományozáskor Csősz falu már állt, és a mellette lévő nem lakott földet adományozta el a király. Az adományozott földterület egy része már megművelt szántó, más része kaszáló rét, nagyobb része pedig nádas, pocsolyás terület. Az adománylevélben leírt határok is egy nagy szigeten kezdődtek, mely körül Mugsár (talán Nagysár) nevű mocsár volt, ez választotta el a bögödi nemesek birtokától és a Mikófölde birtoktól, majd egy másik tóhoz, vagy inkább mocsárhoz vezetett, melynek neve Elősár

A török idők első évtizedeiben Csősz Palotához szolgált. 1559-ben több puszta telek állt a faluban, földjeit senki nem művelte. A század végén végleg elpusztult, mert 1647-ben lakatlan puszta. 1647-ben a Szabó család nádori adományként megkapta. Szabó vagy másképpen Vörösnek hívták az adományozottat. 1664-ben kelt végrendelet értelmében a Vörös és a Csiszár famíliáké lett a birtok, akik viszont 1665-ben Márkus Péternek adták el. A birtokbaiktatást végző veszprémi káptalan Márkust jobbágynak titulálta. 1680-ban táci lakosok a bérlők, 1694-ben a Márkus család már nemesként szerepel. A Vörös család tiltakozott Márkusék csőszi birtoklása miatt, de perdöntő bizonyítékot a jogos tulajdonra felhozni nem tudott, így a Márkus és örökösei maradtak birtokban. 1694-ben, 1708-ban, 1715-ben a Márkus család leányági örökösei eladták a birtokrészüket, így szereztek Csőszön ingatlant a Salomváriak, a Zichyek. Az 1727-ben utód nélkül meghalt Salomvári János birtokát 1741-ben Mária Terézia a Zichyeknek adta.

Ezt azonban megtámadta Salomvári özvegye, aki időközben férjhez ment Kiss Sándorhoz. A falu tehát ebben az időben jórészt a Kiss család birtokában volt.
A kuruc háborúk alatt elnéptelenedett Csősz falut 1770-ig telepítették újra. 1785-ben 508 fő lakta, 1838-ban 882, 1850-ben 919. A lakosok magyarok, legnagyobb részt kisnemesek.1809- ben 21 nemesi családfő volt, de 1821-ben már 40. A 88 férfi 18 nemesi előnevet viselt, akik között a Nemeskéri Kis volt a legvagyonosabb.
Őt nem is lehetett igazából véve közbirtokosnak nevezni, hisz nagybirtoka volt, továbbá Csősz háromnyolcada a Márkus leszármazottaké lett. A kisnemesi lakosságon kívül házatlan zsellérek éltek Csőszön. A helyiség jogállása a feudalizmus utolsó évszázadában puszta volt, melyet az 1792-ben szervezett nemesi közbirtokosság elöljárósága vezetett. Ez 1813-ban 7 közbirtokosból, 1 nem nemesi rendben élő egyénből állott. Az elöljáróságnak pecsétje volt, amely szabályos nemesi címer volt, és a Márkus család címerének volt a változata, a címer felett Csősz felirattal.

1792- 1837-ig bíró állt a nemesi falu élén, ezután „a csőszi nemesi família hadnagya". 1850 után Csőszt polgári községgé szervezték. Idővel birtokosai elszegényedtek, a Kis család kihalt, birtokának egy része Lord Bertalané lett. A XX. században a Puskás, a Sas, a Gida, a Fa, a Balogh családok birtokolták, gazdag paraszti birtokkal Csősz elsőízben 1944. december 8-án került orosz kézre, de 1945. január 20 - március 21 között állandóan a harcok színterében állott, s ezalatt szinte teljesen elpusztult.

A Református templom

A község református temploma 1788-ban épült igen rövid idő alatt, hiszen áprilisban rakták le az alapokat, októberben pedig már felszentelték. A II. világháború nagy pusztítást végzett az épületen. A község lakója, Bakalár László keze munkáját dicsérik a templom berendezésének faragott padjai és a Mózes -szék. A hívők adományából készült az Úr asztala és a szószéken egy emléktábla 1848 emlékére.

A református templom napjainkban

A művelődési ház

A Kéri Kiss család kúriáját és kápolnáját az 1850-es években építették. A kúria ad otthont ma a Móricz Zsigmond Művelődési Háznak, a család egykori Szűz Mária kápolnája pedig a község katolikus temploma. A neoromán stílusú templom berendezése neobarokk. Az épületen egy emléktábla látható annak tiszteletére, hogy dr. Városy Gyula megyés püspök 1903-ban a községbe látogatott. A templom előtt álló kereszt 1854-ből származik.

A művelődési ház épülete

A katolikus templom (Szűz Mária Kápolna bejárata napjainkban)

A katolikus templom (Szűz Mária Kápolna bejárata régen) mögötte a művelődési ház épülete

A művelődési ház épülete

2. Településszerkezet történeti kialakulása, történeti településmag

A település történeti leírása és a katonai felmérési térképi információk szerint elmondható, hogy a település nem mindig töltött be zsáktelepülés funkciót. A főbb útvonalakon, több út kereszteződése mentén kialakult utcákból álló település volt. Később a burkolt utak megjelenésével, a használt közlekedési útvonalak leredukálódtak a napjainkban 6307. jelű összekötő útra, így a település korszerű úthálózat hiányában elszigetelődött a szomszédos településektől, így az zsáktelepülésként fejlődött tovább.

Általános iskola napjainkban

Általános iskola régen

A történeti településrészt a Kossuth Lajos utca és a Bartók Béla utca mentén határolhatjuk le.
A településhez tartozott egy szőlőhegy is délkeletről, mely napjainkban a belterület részét képezi a Rákóczi Ferenc utca mentén.

Döntő többségben a mélyre nyúló hátsókertes szalagtelkek a jellemzők, mely a falusias utcakép meghatározó eleme, nem csak a történeti településrészen. Oka, hogy a település lakóépület állománya stagnál, a 20. század második felében megnyitott utcákban található telkek az elmúlt évtizedekben kerültek beépítésre.

Polgármesteri hivatal és posta napjainkban

Polgármesteri hivatal épülete régen

A történeti településmag területén a kialakult telkeken, a házak tömegformálása és az építészeti részletei őrzik még az egykori karaktert és a falusi léptéket.
Ezen rész településszerkezetének jelentős hatása van települési összképre, mivel az összterület jelentős hányadát teszi ki. A házak jellemzően az utcavonaltól 5 méteren belül állnak, az utcaképet a nyeregtetős épületek oromfalának ritmusa határozza meg, de a „kockaházak" jelentette ritmusváltás is jelen van.
Alapvetően a József Attila, Petőfi Sándor, Kossuth Lajos és Rákóczi Ferenc utcák párhuzamos sávjai közti területre terjed ki, központjában a Református templommal. Területileg körülöleli a település központi részét.

3. Csősz műemléki értékeinek települési értéktára

A településen jelenleg a Fejér Megyei Kormányhivatal Járási Hivatalának nyilvántartása szerint nincs műemléki védelem alatt álló érték.

4. A helyi építészeti örökség települési értékleltára – egyedi védelem

Helyi védettséget élvező épület, építmény nem került megjelölésre a településképi rendeletben.

II. RÉGÉSZETI MUNKARÉSZ

1. ÖRÖKSÉGVÉDELMI VIZSGÁLAT

1.1 A település történeti leírása

Nevét Cheuz (1193), Chewz (1405), Chuuz (1276, 1277), Chwz (1551), Cheyuz (1559), Chösz (1647), majd a 17. század végétől Csősz alakban jegyezték le. A helységnév a személynévként is előforduló – az Árpád-korban királyi kikiáltó, hírvivő jelentéssel bíró – csősz főnévből keletkezett.

Feltehetően 1193-as az első írott említése, amikor III. Béla király a fehérvári keresztes konventnek adományozta. A bizonytalanságot az okozza, hogy III. Béla király ekkor 55 helységet adományozott és ezek pontos fekvését nem ismerjük, valamint 80 esztendővel későbbi eladományozásakor IV. László király már a királyi tárnokok földjének mondja (a fehérvári keresztes konvent a későbbiekben sem szerepel Csősz birtokosai között). A IV. Lászlóhoz kötődő 1276. évi adomány „terra ducalis”-nak, azaz hercegi földnek nevezi, amely a helyi királyi tárnokok és azok jobbágyainak, tehát királyi szolgálónépek földje. Az oklevélből arra lehet következtetni, hogy Csősz falu ekkor már állt és a mellette levő lakatlan földet adományozta el az uralkodó. Az oklevélben szereplő Csősz falu azonosítása ez esetben egyértelmű, hiszen a határos települések közül nevesítették Polgárt (Polgárdi), Supunát (Soponya) és Bögödöt (ma puszta Aba ÉNy-i határában). Alig két évvel később, 1278-ban Ibed fiának, Rajnaldnak adományozta a király Csősz földjét, és ezt 1291-ben III. András is megerősítette. Csősz tehát magyar falu volt a késő Árpád-korban, amikor a környéken több besenyő szállás helyezkedett el. Ezt követően a középkor végéig már nincs több adatunk a település történetéről.

Székesfehérvár 1543-as elestét követően Csőszt a palotai várhoz csatolták a katonaság ellátása céljából. Jövedelme azonban igen alacsony volt, mert a terület felett ekkortól a törökök uralkodtak. A falu rövidesen – pontos idejét nem ismerjük – el is pusztult. 1647-ben már lakatlan pusztaként említik. 1680-ban már a táciak bérlik és a puszta hajt némi jövedelmet. 1703-1704-ben már bizonyosan lakta néhány család, de a kuruc háborúk idején újfent elnéptelenedett. 1721-ből van ismét adat arról, hogy laknak ott. II. József 1785-ös népszámlálása alapján 105 család tagjai 508-an (1. ábra), 1830-ban 806-an, 1857-ben 910-en, 1870-ben pedig már 1051-en lakták. Mindvégig zömmel magyar nemzetiségűekből állt a lakossága, és többségében református vallásúakból. A templom 1786-ra épült fel.

A helységet 1848-ig pusztának, a legalább 1792 óta létező nemesi közbirtokosság vezetőségét pedig „Csősz puszta előljáróinak” nevezték. 1832-től évente bírót (inspektort) választottak, tehát 1792-ben vagy legkésőbb 1832-től községgé szervezték magukat. 1850-től – a Bach-korszakban – formálisan is községgé szervezték.

Felhasznált irodalom

Degré Alajos: Csősz. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 15 (1981) 251–280.

Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 13. Fejér megye. Szerk.: Kállay István – Kovacsics József, Budapest 1998. 54–55.

1. ábra: Csősz az első katonai felmérés térképén (1782-85)

1.2 A település régészeti örökségének felmérése

1.2.1 Az örökségvédelmi hatástanulmány régészeti munkarészének forrásai

A régészeti munkarész a közhiteles lelőhelynyilvántartásra (Miniszterelnökség Örökségvédelmi Nyilvántartási Osztály), a Csősz Község Önkormányzata által a hatástanulmányhoz kapcsolódóan a Szent István Király Múzeumtól megrendelt, 2020. április 6. napján elvégzett terepbejárás feltárási dokumentációjára, a Szent István Király Múzeum adattárában Csősz településhez fellelhető régészeti jelentésekre, dokumentációkra, továbbá szakirodalmi adatokra támaszkodik.

1.2.2 Jogszabályi környezet

A régészeti lelőhelyek a 2001. évi LXIV. törvény (továbbiakban: Kötv.) 11. § (2) bekezdése alapján általános védelem alatt állnak. A kulturális örökség védelme érdekében a köz- és magáncélú fejlesztéseket – így különösen a terület- és településfejlesztés, terület- és településrendezés, környezet-, természet- és tájvédelem és az ezzel kapcsolatos beruházások tervezését – e védelemmel összhangban kell elvégezni (Kötv. 3. §).
A kulturális örökség a nemzet egészének közös szellemi értékeit hordozza, ezért megóvása mindenkinek kötelessége. Tilos a kulturális örökség elemeinek veszélyeztetése, megrongálása, megsemmisítése, meghamisítása, hamisítása (Kötv. 4. § (1)).

Örökségvédelemmel, régészeti lelőhelyek védelmével kapcsolatos alapvető jogszabályok jegyzéke:

- 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökségvédelemről (Kötv.),
- 1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről,
- 68/2018. (IV. 9.) Korm. rendelet a kulturális örökség védelmével kapcsolatos szabályokról,
- 191/2001 (X. 18.) Korm. rendelet az örökségvédelmi bírságról,
- 439/2013 (XI. 20.) Korm. rendelet a régészeti örökséggel és a műemléki értékkel kapcsolatos szakértői tevékenységről.

A régészeti érintettségű területek Kötv. által meghatározott három fő típusa:

- **Régészeti lelőhely**

A régészeti lelőhely olyan földrajzilag körülhatárolható terület, amelyen a régészeti örökség elemei történeti összefüggéseikben találhatók (Kötv. 7. § (35)). A régészeti lelőhelyeket – a fenntartható használat elvének figyelembevételével – csak olyan mértékben lehet igénybe venni, hogy azok állománya számottevően ne csökkenjen, illetve eredeti összefüggéseik jelentősen ne károsodjanak (Kötv. 9. §). A régészeti örökség elemeit lehetőleg eredeti lelőhelyükön, eredeti állapotukban, eredeti összefüggéseikben kell megőrizni (Kötv. 10. § (1)). A régészeti lelőhelyek védelmére irányuló intézkedéseknek elsősorban megelőző, szükség esetén mentő jellegűeknek kell lenniük (Kötv. 10. § (2)). Az előbbiek szellemében a földmunkával járó beruházásokkal a nyilvántartott régészeti lelőhelyeket lehetőség szerint el kell kerülni (Kötv. 19. § (1)). Amennyiben erre nincs mód, a régészeti örökség elemei eredeti helyzetükből csak régészeti feltárás keretében mozdíthatók el (Kötv. 19.§ (2)). A régészeti feltárások költségeit – a mentő feltárás kivételével – annak kell fedeznie, akinek érdekében az elvégzendő földmunka vagy a nyilvántartott régészeti lelőhely bolygatása szükségessé vált (Kötv. 19. § (3)).

- **Fokozottan védett, vagy kiemelten védett régészeti lelőhely**

A kiemelkedő történeti és kulturális jelentőségű nyilvántartott lelőhelyeket kell jogszabályban védetté nyilvánítani (Kötv. 12. §). A védetté nyilvánított régészeti lelőhelyeket kiemelten vagy fokozottan védett régészeti lelőhely kategóriába kell sorolni (Kötv. 13. § (3)). Kiemelten védett az a lelőhely, mely kivételes tudományos jelentőséggel, és nemzetközi vagy országos szempontból kiemelkedő fontossággal bír. Fokozottan védett az a régészeti lelőhely, melynek tudományos jelentősége megállapítható, és egy nagyobb tájegységre nézve kiemelkedő fontossággal bír (Kötv. 13. § (4)). A védetté nyilvánított régészeti lelőhelyeken nem lehet olyan tevékenységet folytatni, amely a lelőhelynek akár részleges állapotromlását eredményeztheti (Kötv. 13. § (1)).

- **Régészeti érdekű terület**

Régészeti érdekű területnek minősül valamennyi terület, természetes vagy mesterséges üreg és a vízmedrek azon része, amelyen, illetve amelyben régészeti lelőhely előkerülése várható vagy feltételezhető (Kötv. 7. § 29. pont). Régészeti érdekű területen fokozott figyelemmel és óvatossággal kell eljárni minden földmunkával járó beruházás esetén. Amennyiben bármilyen beruházás során régészeti emlék, lelet vagy annak tűnő tárgy kerül elő, a felfedező, a tevékenység felelős vezetője, az ingatlan tulajdonosa, az építtető vagy a kivitelező köteles az általa folytatott tevékenységet abbahagyni, majd a jegyző útján a hatóságnak azt haladéktalanul bejelenteni, amely arról haladéktalanul tájékoztatja a mentő feltárás elvégzésére jogosult intézményt (Kötv. 24. § (2)). A feltárásra jogosult intézmény köteles a mentő feltárást haladéktalanul megkezdeni, és folyamatosan – az elvárható ütemben – végezni, az előkerült régészeti leletet ideiglenesen elhelyezni (Kötv. 24. § (3)). A mentő feltárás során felmerülő költségeket a feltárásra jogosult intézmény viseli.

<u>Az örökségvédelmi hatástanulmány</u>

Örökségvédelmi hatástanulmányt kell készíteni a település településfejlesztési koncepciójának kidolgozása során. Ha a településfejlesztési koncepció készítésekor nem készült, vagy a rendezés alá vont területre nincs örökségvédelmi hatástanulmány, vagy van, de az tíz évnél régebbi, akkor azt a rendezés alá vont területre el kell készíteni (Kötv. 85/A. § (1)). Az örökségvédelmi hatástanulmányban megfogalmazott értékvédelmi terv szerint kell meghatározni az örökségvédelemmel érintett területekre vonatkozó településfejlesztési és településrendezési eszközöket (Kötv. 85/A. § (2)). Az örökségvédelmi hatástanulmányt a Kötv. 85/A. §-ában meghatározott esetekben a településfejlesztési koncepció vagy a településrendezési eszköz megalapozó vizsgálata keretében, települési örökségvédelmi hatástanulmányként (a továbbiakban: települési örökségvédelmi hatástanulmány) a 68/2018. (IV. 9.) Korm. rendelet (továbbiakban: Korm. rendelet) 14. melléklete szerinti tartalommal a Korm. rendelet (2) bekezdés a)-c) pontja alapján kell elkészíteni. Az települési örökségvédelmi hatástanulmány régészeti szakterületi munkarésze a 14. mellékletben meghatározott tartalmi elemek közül a régészeti örökség tárgykörével foglalkozó tartalmi elemek összessége (Korm. rendelet 83. § (3)).

A települési örökségvédelmi hatástanulmány elkészítéséről a településfejlesztési koncepció vagy a településrendezési eszköz és a településképi rendelet készíttetője köteles gondoskodni (Korm. rendelet 84. § (1)). Az örökségvédelmi hatástanulmány elkészítésére jogosult az örökségvédelmi hatástanulmány régészeti szakterületi munkarésze vonatkozásában a régészeti örökséggel és a műemléki értékkel kapcsolatos szakértői tevékenységről szóló kormányrendelet szerint régészeti területen szakértői tevékenység végzésére jogosult szakértő, valamint a helyi építési szabályzat kidolgozása során a gyűjtőterületén érintett régészeti gyűjtőkörrel rendelkező múzeum, amely az újonnan beépítésre szánt területnek kijelölt terület terepbejárását térítésmentesen, 60 feltárásra alkalmas nap alatt végzi el (Korm. rendelet 84. § (2) a)-b) pontjai). A terepbejárás a Kötv. 7. § 30. értelmező rendelkezése alapján régészeti feltárásnak minősül. A Kötv. 20. § (4) bekezdés h) pontja alapján régészeti feltárásra jogosult a régészeti örökséggel és a műemléki értékkel kapcsolatos szakértői tevékenységről szóló kormányrendelet szerint régészeti területen szakértői tevékenység végzésére jogosult szakértő kizárólag az örökségvédelmi hatástanulmányok készítéséhez végzett terepbejárás és műszeres lelőhely- és leletfelderítés esetén. A terepbejárás a Kötv. 7. § 41. értelmező rendelkezése alapján olyan felszínen végzett kutatás, adatgyűjtés és kiértékelő dokumentálás, amely a régészeti örökség nem ismert elemének felfedezésére vagy a régészeti lelőhely állapotának ellenőrzésére, illetve azonosítására irányul, függetlenül attól, hogy együtt jár-e a leletek összegyűjtésével vagy sem.

A Korm. rendelet 5. § (1) bekezdése szerint régészeti lelőhely központi, közhiteles nyilvántartásba vételét feltárásra jogosult intézmény vagy a hatóság, továbbá örökségvédelmi hatástanulmány készítése esetén örökségvédelmi szakértő kezdeményezheti a 2. mellékletben meghatározott adattartalmú lelőhely-bejelentő adatlap benyújtásával a nyilvántartást vezető hatóságnál.

1.2.3 Régészeti lelőhelyek

Csősz közigazgatási területén 6 nyilvántartott régészeti lelőhely található (1. táblázat, 2. ábra). Ezek közül egy sem fokozottan vagy kiemelten védett.

Lelőhely azonosító	Lelőhely neve	Lelőhely jellege	Lelőhely kora	Helyrajzi számok
58888	1. lelőhely	Telepnyom (felszíni)	őskor	070/3, 070/4
58889	2. lelőhely	Telepnyom (felszíni)	őskor római kor középkor	065/8, 070/1, 070/2, 068/4, 066, 069, 068/3, 068/2, 068/1, 068/5
58890	3. lelőhely	Telepnyom (felszíni)	középkor	065/8, 065/9, 065/7
58891	4. lelőhely	Telepnyom (felszíni)	őskor középkor	059/1, 057/2, 058, 057/19, 057/20, 057/21, 057/22
58892	5. lelőhely	Telepnyom (felszíni)	középkor	054, 057/2, 056, 055/10, 055/8, 055/9, 057/7, 057/8, 057/6, 057/3, 057/4, 057/5
58893	6. lelőhely	Telepnyom (felszíni)	őskor középkor	056, 057/12, 057/10, 057/11

1. táblázat: Szabadegyháza község közigazgatási területén nyilvántartott lelőhelyek

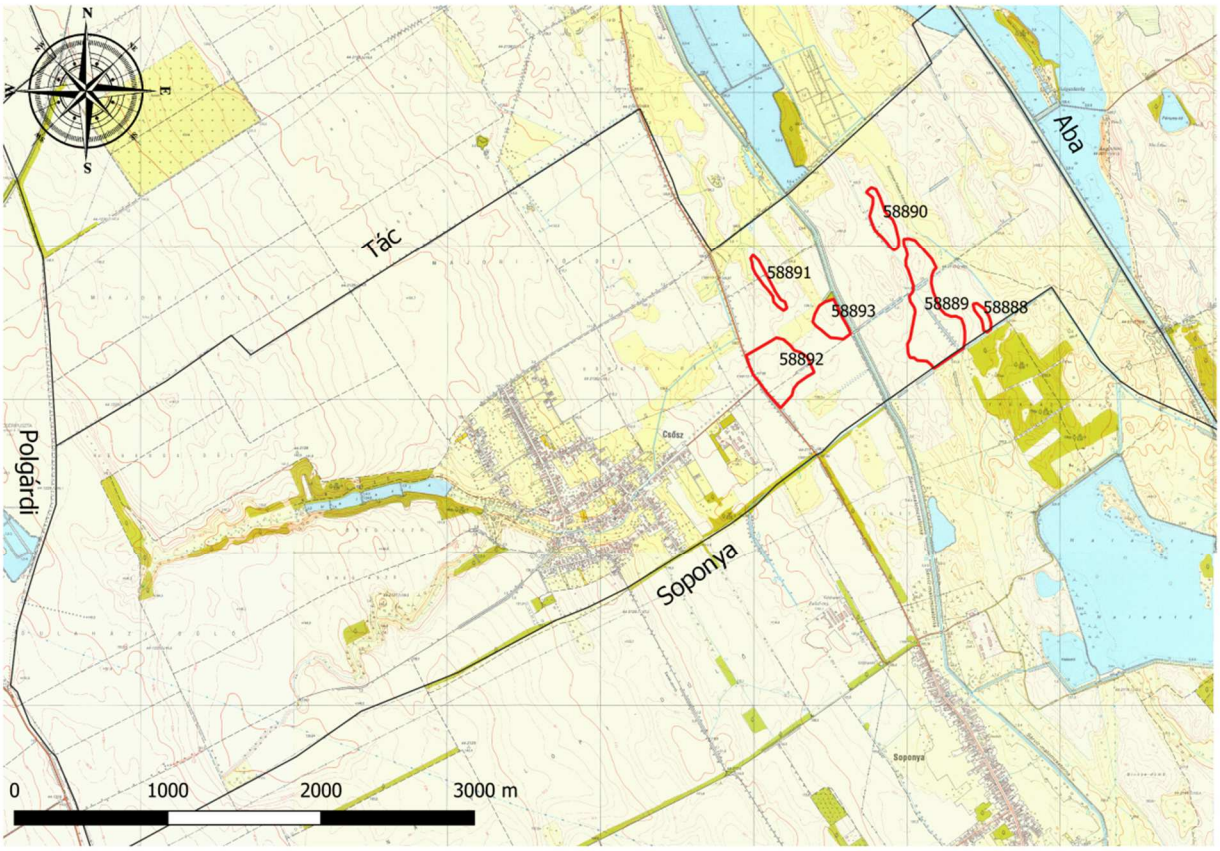

2. ábra: Csősz község közhiteles nyilvántartásban szereplő lelőhelyei (piros poligonokkal)

Csősz község Sárvízhez közel eső területein 2006. szeptember elsején folytattak terepbejárást a Szent István Király Múzeumtól Prander Péter, Kriveczky Béla és Kovács Loránd Olivér régészek. E terepbejárás keretében, a felszínen gyűjtött leletek alapján azonosították a közhiteles nyilvántartásban szereplő 6 db lelőhelyet. A lelőhelyek koránál négy esetben jelölték meg az őskort, egy esetben a római kort és öt esetben a középkort. A terepbejáráson gyűjtött leletek a Szent István Király Múzeumban nem lelhetők fel, az adattárban pedig csak térkép és lelőhely-bejelentő adatlapok találhatók (a 7640-2006-tól a 7645-2006-ig terjedő leltári számokon), hiányzik azonban a részletes szöveges jelentés. Ennek hiányában a lelőhelyekről, azok esetleg pontosabb koráról, valamint az onnan előkerült leletanyagról többet nem tudunk. Mindössze annyi szerepel megjegyzésként mind a hat lelőhely adatlapján, hogy helyi lakosok hívták fel rá a figyelmet.

A Szent István Király Múzeum adattárában fellelhető 7639-2006 leltári számú lelőhely-bejelentő adatlap alapján Csősz 7-es lelőhely néven is bejelentésre került egy őskori/római kori/középkori lelőhely a nyilvántartást vezető hatóság felé, ez azonban nem került felvételre a nyilvántartásba. A lelőhely-bejelentő adatlaphoz tartozó térkép egy nagyméretű lelőhelyet jelöl a Hegedűs-dűlőben, amelynek határait pontosan Csősz és Tác közigazgatási határánál húzták meg. A mai közigazgatási határok nyilvánvalóan nem feleltethetők meg a régészeti lelőhely valós kiterjedésének. Ellentmondásos a lelőhely-bejelentő adatlapon a lelőhely kiterjedésének a megjelölése is, hiszen ott a térképen ábrázolt kiterjedésnél (kb. 1km × 1,3km-es) jelentősen kisebbet (200-250m × 130-140m) tüntettek fel. Vélhetően ezek a lelőhely lokalizálásával kapcsolatos ellentmondások magyarázzák, hogy a közhiteles nyilvántartásba nem vették fel. A Hegedűs-dűlőtől délre fekvő völgyben csordogáló patak miatt a dűlő déli fele mindenesetre régészeti érdekű területnek minősül. A hatástanulmányhoz kötődő terepbejárás (2020. április) idején a sarjadó vetés miatt kutatásra alkalmatlannak bizonyult a terület (3. ábra).

3. ábra: A nyilvántartásban nem szereplő 7-es lelőhely területe a hatástanulmányhoz kötődő terepbejárás idején (2020. április)

1910. június elsején Márkus Gyula a házának (57. sz.) a telkén gödörásás közben egy téglasírra bukkant. Részben kibontotta és a csontváz felső részénél egy gyűrűt és egy karperecet talált. Mindez Bilkey Ferenc révén a múzeum vezetőségének tudomására jutott és Marosi Arnold múzeumigazgató kiszállt a helyszínre a sírt teljesen feltárni. A sír ÉK–DNy tájolású volt, oldalfalai az egykorú leírás alapján „habarcsból" álltak, a lapját és tetejét pedig peremes téglák alkották. A sírüreget teljesen kitöltötte a föld, a csontváz nagyrészt rossz megtartású volt. Mellékletei a bronz karperecen és a gyűrűn kívül a lábfejnél egy üvegedény. A lelőhelyet – 8-as lelőhelynek elnevezve – 2006-ban Kovács Loránd Olivér lokalizálta Csősz Petőfi u. 42–

44. szám alatt, ennek ellenére a hatástanulmány írásának idején nem szerepelt a közhiteles nyilvántartásban, így a bejelentéséről a nyilvántartást vezető hatóság irányába gondoskodunk (4. ábra).

Csősz község közigazgatási területét keresztezi a Sárvíz közelében DK–ÉNy irányban a Brigetioba (Komárom-Szőny) vezető római kori főútvonal, de pontos nyomvonala ismeretlen.

A fenti adatokból kiviláglik, hogy Csősz régészeti kutatása rendkívül elmaradott állapotban van. Egyetlen ásatás zajlott csak Csősz területén, az is több mint egy évszázaddal ezelőtt. Terepbejárásoknak köszönhetően ismerünk hat nyilvántartásba vett és egy kérdéses településnyomot, ám azok korára csak elnagyolt információkkal rendelkezünk.

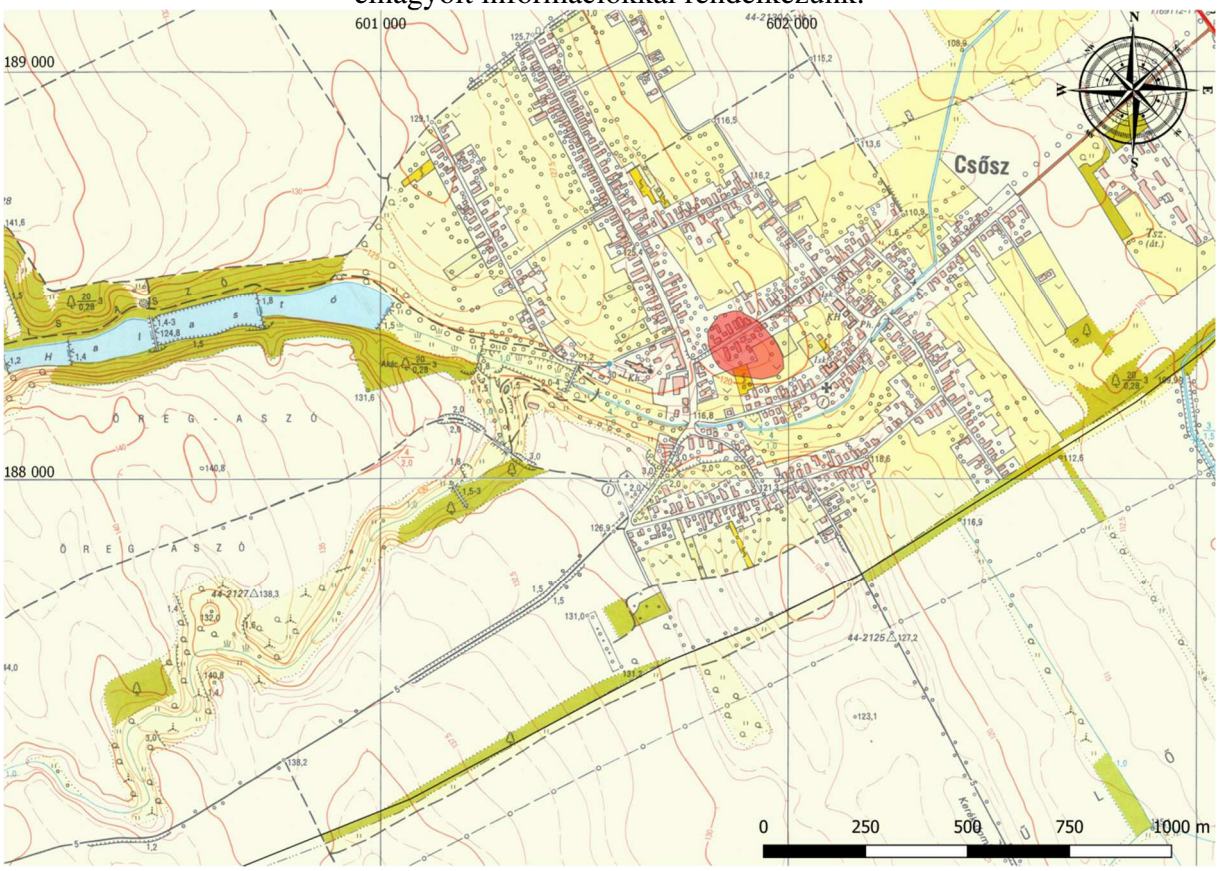

4. ábra: A hatástanulmány írása idején a nyilvántartásban nem szereplő 8-as lelőhely javasolt poligonja (átlátszó vörös színnel)

2. A RENDEZÉS SORÁN TERVEZETT VÁLTOZTATÁSOK HATÁSELEMZÉSE A RÉGÉSZETI ÖRÖKSÉGRE

2.1 A területfelhasználási változások ismertetése

2.1.1. Beépítésre szánt területek

1. Belterület, közpark területek

Belterületen, a település délnyugati részén található közpark területek településközponti vegyes területfelhasználást kapnak.

2. Belterület, településközpont

Belterületen, településközpont vegyes területfelhasználást és közlekedési területet érintő útkorrekció történik.

3. Külterület, mezőgazdasági üzem

Külterületen, az ipari gazdasági területfelhasználás különleges mezőgazdasági-üzemi területre változik.

2.1.2. Beépítésre nem szánt területek

4. Horgásztó környéke

Vízgazdálkodási és mezőgazdasági területfelhasználás helyett a mocsár, nádas művelési ágú területek természetközeli területfelhasználásúak lesznek. A tó vízgazdálkodási területfelhasználásba kerül. További változás Az Országos Erdőállományi Adattár szerinti erdők területének erdő területfelhasználásba sorolása.

5. Külterület, természetközeli területek

Külterületen, a természetközeli területek besorolása művelési ág alapján és az erdők területének rendezése az Országos Erdőállományi Adattár szerinti elsődleges rendeltetés alapján.

6. Külterület, vízállás területe

Külterületen, vízállás területe általános mezőgazdasági terület helyett vízgazdálkodási területfelhasználásra változik.

2.2 A változások hatása a régészeti örökségre

2.2.1. A beépítésre szánt területeken

Belterületen, a település délnyugati részén található közpark területek (1) és az útkorrekcióval érintett terület (2) régészeti érdekű területnek minősülnek, mert a települést keresztező vízfolyás közvetlen közelében helyezkednek el. E területektől néhány száz méterre található az 1910-ben feltárt római kori sír, ami alapján a környéken római kori temetővel számolhatunk (8-as lelőhely néven javasoljuk a nyilvántartásba vételét). A beépített és bekerített területek miatt a régészeti érintettségről terepbejárással meggyőződni nem lehetett. A településközponti vegyes besorolás és az útkorrekció csak abban az esetben jelent veszélyt a régészeti örökségre, ha esetlegesen földmunkákra kerül sor.

Külterületen a bekötő út melletti mezőgazdasági üzem (3) körüli terepbejárás során régészeti lelőhely felszíni nyoma nem mutatkozott, de a változással érintett terület ettől függetlenül régészeti érdekű terület a közeli vízfolyások miatt, és régészeti lelőhely előkerülését (pl. temető) esetleges földmunkák során nem lehet kizárni.

2.2.2. A beépítésre nem szánt területeken

A horgásztó környékén (4) kevés terület volt terepbejárásra alkalmas, ahol régészeti érintettségre utaló nyomokat nem találtunk. A horgásztó környéke régészeti érdekű terület, de a területfelhasználási változások nem jelentenek kockázatot a régészeti örökségre nézve.

Külterületen, a művelési ág alapján besorolásra kerülő területek és a rendezésre kerülő erdőterületek (5) közül csak néhány környékén zajlott terepbejárás, ami régészeti érintettséget nem mutatott ki. A Sárvíz területén pedig viszonylag jól felderítettnek tűnnek Csősz lelőhelyei, így figyelembe véve azt a tényt is, hogy a szabályozások előtt mocsaras vidék volt, azon a részen újabb lelőhelyek előkerülése nem valószínű. A változás nem jelent a korábban fennállónál nagyobb kockázatot az esetleges régészeti örökségi elemekre.

Külterületen, a vízállás változással érintett területének környékén (6) sem zajlott a hatástanulmánnyal összefüggésben terepbejárás (nem beépítésre szánt terület), de a közvetlen közelben helyezkedik el az 58893 azonosítószámú 6. lelőhely. A Sárvíz környezete régészeti érdekű terület, de a vízgazdálkodási területfelhasználásra változtatás nem jelent veszélyt sem a közelben nyilvántartott lelőhelyre, sem további esetleges régészeti örökségi elemekre.

3. RÉGÉSZETI ÉRTÉKVÉDELMI TERV

Csősz 6 db nyilvántartott régészeti lelőhelye külterületen helyezkedik el. Erre tekintettel elsősorban a mezőgazdasági tevékenység – a szántás mélysége, illetve az erózió által okozott hatások miatt – jelent veszélyt a régészeti lelőhelyekre. Hosszabb távon a kisebb mélységben elhelyezkedő régészeti objektumok teljes megsemmisülése fenyeget. A lelőhelyek állagromlásának megóvása érdekében lehetőség szerint javasolt a szántó művelési ág megváltoztatása úgy, hogy az a lelőhelyek tartós és további romlással nem járó fennmaradását biztosítsa (javasolt a rét vagy legelő művelési ág bevezetésének megfontolása).

Egyedül a korábbi ismertsége ellenére a nyilvántartásban nem szereplő – de a hatástanulmánnyal összefüggésben bejelentésre kerülő – római kori 8-as lelőhely található belterületen. Amennyiben földmunkával járó építési munkálatra kerülne sor a nyilvántartott régészeti lelőhely területén, akkor a beruházás engedélyeztetése vagy bejelentése során a hatóság (Fejér Megyei Kormányhivatal Építésügyi és Örökségvédelmi Főosztály Örökségvédelmi Osztály) is részt vesz az eljárásban és előírja a megelőző feltárás valamilyen formájának teljesítését (próbafeltárás, teljes felületű feltárás vagy régészeti megfigyelés). A megelőző feltárás költségeit annak kell fedeznie, akinek érdekében az elvégzendő földmunka vagy a nyilvántartott régészeti lelőhely bolygatása szükségessé vált (Kötv. 19. § (3)).

Az 1., a 2., és a 3. számú változtatással érintett beépítésre szánt területek régészeti érdekű területnek minősülnek, ezért esetleges földmunkák során kiemelt figyelemmel kell eljárni. Amennyiben bármilyen régészeti feltáráson kívüli földmunka során régészeti emlék, lelet vagy annak tűnő tárgy kerül elő, a felfedező, a tevékenység felelős vezetője, az ingatlan tulajdonosa, az építtető vagy a kivitelező köteles az általa folytatott tevékenységet abbahagyni, majd a jegyző útján a hatóságnak (Fejér Megyei Kormányhivatal Építésügyi és Örökségvédelmi Főosztály Örökségvédelmi Osztály, cím: 8000 Székesfehérvár, Mátyás király krt. 13., tel.: 06-22/500-880) azt haladéktalanul bejelenteni, amely arról haladéktalanul tájékoztatja a mentő feltárás elvégzésére jogosult intézményt (Kötv. 24. § (2)). Az ügyintézés hatékonysága és az esetlegesen szükségessé váló mentő feltárás mielőbbi megkezdésének érdekében célszerű a mentő feltárás elvégzésére jogosult intézményt is rövidúton tájékoztatni (Szent István Király Múzeum, 8000 Székesfehérvár, Fő u. 6., tel.: 06-22/315-583, e-mail.: regeszet@szikm.hu). A feltárásra jogosult intézmény köteles a mentő feltárást haladéktalanul megkezdeni, és folyamatosan – az elvárható ütemben – végezni, az előkerült régészeti leletet ideiglenesen elhelyezni (Kötv. 24. § (3)). A mentő feltárás során felmerülő költségeket a feltárásra jogosult intézmény viseli.

4. ÖSSZEFOGLALÁS

Csősz község közigazgatási területén 6 régészeti lelőhely szerepel a közhiteles nyilvántartásban – kivétel nélkül külterületen –, de a hatástanulmány készítéséhez kapcsolódó adatgyűjtés során a belterületen is felfigyeltünk egy már korábban ismert, de nyilvántartásban mégsem szereplő lelőhelyre. A nyilvántartott lelőhelyek közül egy sem fokozottan vagy kiemelten védett státuszú. Csősz régészeti szempontból nem számít jól kutatott területnek, újabb régészeti lelőhelyek előkerülését ezért sem lehet kizárni, különös tekintettel a vízfolyások partjaira, amelyek régészeti érdekű területnek minősülnek (pl. a horgásztó környéke, valamint a települést átszelő vízfolyás). A változtatások nyilvántartott lelőhelyet nem érintenek és az értékvédelmi tervben foglaltak betartásával a régészeti örökségre veszélyt nem jelentenek.

NYILATKOZAT A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELMI HATÁSTANULMÁNY ELKÉSZÍTÉSÉRE VALÓ JOGOSULTSÁGRÓL

Alulírott Szücsi Frigyes régész nyilatkozom, hogy a 439/2013. (XI.20.) Korm. rendelet 5. § (2) bekezdése szerinti előírásoknak megfelelek, valamint a 10. § szerinti szakértői nyilvántartásban szerepelek.

Okleveles régész szakképesítést igazoló okirat száma: ELTE-BTK-0144/2012

Szakértői nyilvántartási szám: 16-003

A Csősz község települési örökségvédelmi hatástanulmány régészeti munkarészében tervezett megoldások megfelelnek az örökségvédelmi jogszabályoknak és hatósági előírásoknak.

Bakonykúti, 2020. április 21.

dr. Szücsi Frigyes
régész, örökségvédelmi szakértő